

HANS VAN DER LAAN

A formák játéka

A formák kifejezőereje

A funkció

A természetet teljessé kell tennünk alkotásaink által, és e folyamatban saját emberi igényeinket elégítjük ki. A természet terének és anyagainak egy része a mi létezésünkhöz alkalmazkodik bizonyos meghatározott módosulásokkal, amelyeket az értelem felügyeletével, érzékeink által vezetve kezünk munkája hoz létre. A természet határtalan tere, anyagi gazdagsága és azok végtelen forma- és mérettartománya mellett létrejön egy új formajáték behatárolt anyagokkal, térrel, forma- és mérettartománnyal. Ez szolgál korlátozott értelmünk alapjául. Amennyiben ezek a formák a természet helyettesítésére szolgálnak, funkcionális formáknak hívtuk őket.

A kifejezés

Mindazonáltal tudjuk, hogy formálási tevékenységünk nem csupán a természet kiegészítésére és pótlására irányul, mivel értelmünknek, ami a tevékenység alapjául szolgál, meg kell találnia

---

Hans van der Laan (1904–1991), építész, bencés szerzetes. Az építészet mellett autodidakta módon matematikát tanul. 1927-ben az Oosterhout-i Szent Pál Apátságban lesz novícius. Önmagában is jelentős matematikai felfedezése, a plasztikus számsor építészetében alapvető. A sorozatból előálló arányra építette épületei struktúráját (az „architektonikus teret”) a legnagyobb összefüggésektől a legkisebb részletekig. Az arányokban, a formákban és az anyaghasználatban egyfajta koron, téren, funkción és hagyományokon átívelő univerzális építészeti tartalom elérésére törekedett. Megvalósult épületeinek száma csekély (négy apátság és néhány kisebb munka), de jelentőségük annál nagyobb. Elméleti munkásságát több könyvében publikálta, pl. *De Architectonische Ruimte* (1977), *Het Vormenspel der Liturgie* (1985). Az itt megjelentetett fordítás utóbbi műve angol változatából készült (*The Play of Forms*, Brill, 2005), annak VII. fejezete.

a formálásban azokat az információkat, amelyekre saját fejlődése érdekében szüksége van.

Ezt a titokzatos kört, amelyben az alkotás folyamata által az értelem önmagát fejleszti, úgy kell tekintenünk, mint magának a Teremtésnek egy nagyszerű képét, amelyben az alkotó megdicsőül minden egyes alkotása által. A mondatban, amely lezárja a Teremtés egy-egy napját, kifejeződik e nagyszerű kör lezárása: „Isten látta, hogy ez jó”. És a Teremtés hetének végén ezt olvassuk: „Isten látta, hogy nagyon jó mindaz, amit alkotott”. Miképpen Isten teremtményei is az Ő végtelen értelméből indulnak ki és oda is térnek vissza, úgy a mi általunk készített dolgok a mi korlátolt értelmi képességeinkből fakadnak, és vissza is térnek oda, hogy megmaradjanak és továbbfejlesszük őket.

Mint minden összehasonlítás esetében, itt is meg kell vizsgálnunk a hasonlóság és különbség kérdéskörét. Így észreveszünk egy alapvető eltérést az analógia két tárgya között: a Teremtés körének indulásánál a Teremtő áll, ám a mi alkotásunk köre nem értelmünkkel kezdődik, hanem a teremtett természettel, amelyből a behatárolt anyagokat, formaeszköztárat és mérettartományokat eredeztetjük. Értelmünk alapvetően a természet dolgainak befogadása által lép működésbe, később az ösztönzés azonban már azokból a dolgokból is fakad, amelyeket mi hoztunk létre. A természet formái minden esetben alkotásaink tárgyzerű kiindulópontjai, amelyek a teremtett világhoz kapcsolódnak azzal a rendeltetéssel, hogy kiegészítsék, teljessé tegyék azt.

Ekképpen a felfelé és lefelé irányuló mozgás értelmünk és alkotásaink között az alkotással és nem az értelemmel kezdődik. Ez az oka annak, hogy alkotásunk folyamata mindig kísérletezés és tévedés által fejlődik. Amit az állatok ösztöneiknek köszönhetően azonnal és tökéletesen véghezvisznek, mi az alkotás folyamata során sajátítjuk el. A madár az utolsó fészket sem építi jobbra, mint az elsőt. Nekünk azonban meg kell tanulnunk, hogy *hogyan* alkossunk, azokon a dolgokon keresztül, *amelyeket* alkotunk: a folyamatot az elején aktiválni kell. Lélegzésünk a születéskor egy levegővétellel kezdődik, és a halálban az utolsó lehelettel ér véget. Hasonlóképpen figyelembe kell tehát vennünk alkotásaink formájának befolyását az értelmünkre, hogy elinduljon az életadó mozgás. Ez a befolyás a forma kifejezőereje, amelynek egyúttal az alkotás funkcionalitásával is átítatottnak kell lennie.

A rossz kifejezés

Manapság előtérbe került az a téves késztetés, hogy a hangsúlyt egy látszólagos kifejezőerőre fektessük, amely az alkotó egyéniségéből fakad. Az alkotás formája így csak egyfajta közvetítő szerepet tölthet be.

Mivel az alkotás folyamatától elválaszthatatlan a kísérletezés és a tévedés, a létrehozott művek nem érhetnek el azonos szintű tökéletességet. Mivel egyéniségek vagyunk, munkánkban felismerhető jobban vagy kevésbé kifejlett képességeink nyoma. Minél magasabb szintűek képességeink, létrehozott alkotásaink formája annál egyetemesebbé válik, és az alkotó egyéniségének annál kevesebb nyoma marad bennük. Az alkotás képessége alapvetően az objektív kifejezőerőre fordított figyelem által fejlődik, amely magából az alkotásból fakad. Amennyiben ez az objektív kifejezőerő hiányzik, a tervezés megakad a funkcionalitás szintjén, amely csak anyagtól, technikától és használatától függ. Ezek azonban időleges és ingadozó meghatározottságok, hatásuk alatt a formák természetükből adódóan a szubjektív erők áldozatává válnak, tehát az így létrehozott műveket csak mint az alkotó személyiségének kifejeződését tisztelhetjük.

Ez azonban ellentmond minden nagy civilizáció gondolkodásának, amelyek mindig magából az alkotásból származó objektív kifejezést tartották tiszteletben. Ennek igazolását leljük egy bölcs mesében: A kínai király, fia javára lemondván a trónról, arra buzdítja utódját, hogy szerte a birodalomban szorgalmazza a jó építést és a jó éneklést. Mivel, oktatja fiát a király, ha a tér és az idő jól rendezett, a nép hangulata is békés és kiszámítható lesz, így lázadástól sem kell tartani. Szent Benedek pedig arra tanít minket *Regulája* 19. fejezetében, hogy a kórusban mindig úgy énekeljünk, hogy „szívünk megegyezzék szavunkkal”, és nem úgy, ahogyan azt fentebb összefoglaltuk.

Tehát mélyen tudatában kell lennünk, milyen feltételek között működnek mentális képességeink: azok csak az érzékek által felfogott anyagi dolgok segítségével fejlődhetnek.

Kifejezés az anyag szintjén

A tény, hogy alkotásunk az anyagi dolgok és mindenekelőtt a természeti dolgok megfigyelésével kezdődik, következményekkel jár a készítés folyamatának minden egyes szintjére nézve: következménye van az anyagra, amely materiális létünkhöz, a formára, amely érzékelési képességeinkhez, valamint a méretre nézve, amely értelmünkhöz szól.

Alkotásunk folyamata ezeken a szinteken a természet adta háttér előtt zajlik, és ez a viszony minden következő szintet is meghatároz. Ha házat építünk, egy belső teret választunk le a tömör falak segítségével, és így ez a belső tér kiválik a természet alapként szolgáló külső teréből. Ha a belsőt tovább szeretnénk osztani, folytathatjuk a leválasztást több bensőséges térre, és közben ezt tesszük, a belső térnek a külső természeti térre vonatkoztatott elsődleges viszonya megismétlődik bizonyos értelemben a házon belül. Mondhatjuk például, hogy kimegyünk a szobából a folyósóra. Ilyen módon a folyósó a szobára vonatkoz-

tatva kívül van, mint ahogyan az egész házra vonatkoztatva a természet van kívül.

Ugyanez lehet érvényes a ruházatra, amely kiválik a test természetes formájának háttéréből. Ez az elsődleges viszony megismétlődik magában az öltözködésben is, amennyiben elfogadjuk, hogy a felső ruházat kiválik az alapként szolgáló alsóruházatból. Hasonlót láthatunk a használati tárgyak esetében. A tál az étel tárolására szolgál. Ez a természet adományaihoz való elsődleges viszony visszhangozhat magán a tálaláson belül is, amennyiben például egy teáscsészét egy aljra helyezünk, és mindkettőt rárakjuk egy tálcára.

Kifejezés a forma szintjén

A dolgok formája, amely vizuális képességeinknek szól, hasonlóképpen viselkedik. A formákat csak egy formátlan alap megléte esetén észlelhetjük. Első megközelítésben ez az alap a természet forma nélküli tere. Hasonlóképpen a formát sem választhatjuk el a természettől, és a forma minden ezt követő meghatározottsága vissza kell hogy utaljon a forma és a formátlan alap elsődleges viszonyára. Ezért a primer forma minden következő artikulációjában előálló másodlagos megjelenéseknek is egy viszonylagos formanélküliség háttére előtt kell kirajzolódniuk. Tehát így ami a forma volt a természetes háttérre vonatkoztatva, az most egy új formai meghatározottság alapjává válik.

Ennek tipikus példája a skót tartan-minta egy eredetileg pásztorok viselte gyapjú ruhaneműn. A nagyméretű, 180 cm széles, és legalább háromszor ilyen hosszú öltözet egyszerre szolgált ruhául és a hideg elleni menedékül viselőjének. A szigorú időjárás viszonyok között ez volt a pásztorok birtokában lévő legfontosabb használati eszköz, így magától értetődően nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a ruha szövésében megjelenjen az a kifejezőerő, amelyet az értelem megkövetelt.

A tartan jellegzetessége a láncfonal és a vetülékfonal eltérő színeinek kombinációjából adódó derékszögű mintázat. Az egymást metsző szalagok színét és szélességét úgy választották ki, hogy úgy tűnjön, mintha egy szélesebb szalag mindig egy ellentétes színű keskenyebb szalag alapjaként szolgálna, amely így mintha azon fekédné és a vastagabb nyújtotta háttér előtt rajzolódna ki. Aztán ezek a felsőbb szalagok is további, még keskenyebb szalagok alapjaivá válnak, amelyek így már akár az eredeti alapszínben is megjelenhetnek. Ez a játék addig folytatódik, amíg végül az utolsó szalagok már csak néhány fonalból állnak. Ekképpen, ahogyan ezt láthattuk, a ruhanemű egészének a természeti környezettel szemben értelmezett viszonya kisebb mértékben folytatódik és megismétlődik magában a tartan mintázatban is.

Kifejezés a méret szintjén

A méret síkján, amely értelmünk becslési képességéhez szól, tevékenységünk újfent minden esetben a természet első megközelítésben végtelen kiterjedésének behatárolására irányul. Ha egy méretrendszert ekképpen értelmezünk, akkor annak minden elemére úgy kell tekintenünk, mint egy korlátozott méretre, amely egy, a teljes mértéknek megfeleltetett, tehát relatíve határtalan háttér előtt rajzolódik ki. Ez a rész aztán újra egy új, jobban behatárolt forma relatíve korlátlan alapjává válik. A folyamat mindaddig mehet, amíg egy utolsó lépéshez el nem érünk, amelyre úgy tekintünk, mint tovább nem oszthatóra. Ez, mint olyan, egységként szolgálhat. A nagyobb részeket és a teljes egészet is mérhetjük úgy, hogy viszonyba hozzuk ezzel az egységgel, hiszen így megfoghatóvá válik méretük.

Ily módon tehát használati tárgyaink anyaga, formája és mérete viszonyba hozható egymással, mindegyik a saját síkján. Ekképpen a művészet és a természet – azaz a mi alkotásunk és a Teremtés – eredeti viszonya minden síkon a különböző anyagok, formák és méretek közti másodlagos relációként lesz jelenvaló, amennyiben egy anyag, egy forma, egy szín a háttérül szolgáló másik anyag, forma vagy szín előtt rajzolódik ki.

A viszonyok megfelelése

Egyik szinten sem az egyes méretek adatai fontosak tehát, hanem az elkészült alkotás két adott jellemzője közti viszony, azaz, hogy az egyik jellemző kirajzolódik egy másiktól, miként az alkotás mint egész kiválik a természet háttéréből. Így létezhet egy bizonyos megfeleltethetőség ezek között a viszonylagos kapcsolatok között, annak ellenére, hogy mindegyik sík más-más minőségre vonatkozik.

Továbbá maguk a síkok is összekapcsolódnak. Minden forma anyagból születik, és szükségszerűen önmaga válik egy mérték szülőjévé: lesz hossza, szélessége és magassága. Ahogyan az érzékelésünk kapcsolatot teremt testi tapasztalatunk és értelmi belátásunk között, úgy az érzékelt forma a tapasztalt anyag és az ismert mennyiség közvetítője lesz.

Az építészetben a falakkal felosztott teret úgy tapasztaljuk, mint a „belül”-t a természetes tér „kívül”-jéhez viszonyítva, ugyanakkor úgy is érzékeljük, mint egy teret, amelyet a falak alakítanak. Továbbá a falak úgy jelennek meg, mint megformált tömegek a belső térhez képest, ugyanakkor síkok és vonalak által határolt tömegek gyanánt is felfoghatjuk őket, amelyek méretét meg is tudjuk határozni. Ezért a formák közötti viszony ugyanaz lehet érzékelési képességeink számára, mint az anyagi adottság részei közti viszony fizikai tapasztalatunk számára. Hasonlókép-

pen, a mértékek közötti viszony az értelmünk számára ugyanaz, mint a formák közti viszony szemünk számára.

Az alkotás teljes kifejezőereje

A dolgokkal való kapcsolatunk a fizikai érintkezéssel kezdődik, és a velük való összetartozásunk tapasztalata, a látás és a gondolkodás ugyanazon térben csupán ezután következik. A dolgok alkotása azonban az értelemmel kezdődik. Elsőként a méretet determináljuk, majd a forma válik meghatározottá azáltal, hogy előáll a hosszúsága, szélessége és magassága, végül a kiválasztott anyagot körülöleli a forma. A szabó is a méréssel kezd, majd kivágja a szövetdarabokat a szükséges alakzatokra, végül ezekből elkészíti a ruhát. Tehát a tervezés a mérték meghatározásával kezdődik, és ez egészen az alkotás elkészültéig determinálja a folyamatot.

Ebből következően a tárgyakkal való kapcsolatba lépésünk és szemlélődésünk által – amely egyértelműen a fizikai tapasztalattal kezdődik – képesek vagyunk arra, hogy az egymásra épülő relációkban lépésről lépésre emelkedjünk, mígnem elérjük mindegyik között a legjelentősebbet: a méretek közti viszonyt. A folyamat végén ez áll, a többi méret viszonya az egységhez, a legkisebb oszthatatlan egészhez: a számok eszköze által ez a viszony ad nekünk belátást a kvantitatív rend teljességébe. Ugyanakkor a három síkon tapasztalható viszonyok közti megfeleltethetőség által ez a belátás érinti az elkészült alkotás és a természeti adottságok közti elsődleges viszonyt, amelyre minden más viszony hivatkozik. Így az alkotás funkciója – mint a természet kiegészítése – érthetővé válik, és a készítés folyamata visszatér az értelemhez. Az értelem az alkotás folyamata által tudja, hogy mi a tárgyak funkciója, éppen azzal a céllal, hogy pontosan rendeltetésük felé irányíthassa őket.

Alkotásaink kifejeződése a teremtés tükrében

A művészet körének ezen teljessé válása párhuzamba állítható a Teremtés nagy körével, amely Istenből fakad és hozzá tér vissza. Az Ő képére teremtve az emberi lény alkotásával Isten kreatív energiáit utánozza. Ahogyan a természet dolgait a Teremtés értelmének tükrében kell néznünk, úgy a mi alkotásainkat a behatárolt, teremtett értelem vonatkozásában kell szemlélnünk.

Tehát a természet Tervét, amelynek kiismerése számunkra lehetetlen, megismételjük a magunk módján, és erre úgy kell tekintenünk, mint arra a kifejezőerőre, amellyel saját alkotásainknak tartozunk. Ezek ily módon fognak a maguk teljességében megfelelni saját anyagi és spirituális létezésünknek, és így mi is azt mondhatjuk rájuk, hogy jók.

A kifejezőerő kiemelkedő értéke

Mivel mi a teremtett világhoz tartozunk, sőt annak megkoronázása vagyunk, a dolgok is, amelyeket csak a teremtett természet által készíthetünk, a természethez kell hogy tartozzanak. A természet befejezetlen lenne az ember ezen hozzáadásai nélkül. Mint ahogyan a ruházat teszi teljessé a testet, úgy a természet terét az építéset teszi teljessé. A Teremtés vár a mi munkánkra, hogy rendeltetése teljes legyen: az alkotás folyamata során elvégezzük azt, ami hiányzik a természetből. Ennek előfeltétele azonban az, hogy a dolgok, amelyeket alkotunk, teljességgel emberiek legyenek, azaz, hogy funkciójuk megfeleljen kifejezőerejüknek.

Antoine de Saint-Exupéry *Citadella* című könyvének XIX. fejezetében ennek világos leírását adja. Egy herceg a következőket mondja építészeinek: „Töletek függ a jövő városa, nem spirituális jelentésében, hanem arcában, amelyet fel fog mutatni, és amely őt ki fogja fejezni. És én azt hiszem, veletek együtt, hogy feladatunk az emberek lehető legjobb elhelyezése. Avégből, hogy rendelkezésre álljanak a város kényelmei, hogy ne vesztessék el erőfeszítéseiket hiábavaló bonyodalmakban és a terméketlen vállalkozásokban. De én mindig azt tanultam, hogy különbséget tudjak tenni a fontos és a sürgős között. Mert igaz, hogy az embernek feltétlenül szükséges ennie, hiszen, ha nem táplálkozik, nem ember, és nem gátolja semmi. Ám a szeretetet, az élet értelmét és Isten szeretetét ennél is fontosabb. Ezért nem érdekel engem az olyan népség, amelyik elhájasodik. A kérdés, amelyet felteszek magamnak, nem annak a megállapítása, vajon az ember boldog-e, gyarapszik-e, kényelmesen lakik-e. Én elsősorban arra vagyok kíváncsi, *miféle* ember gyarapszik, lakik kényelmesen, él boldogan.” (Pődör László fordítása, Szent István Társulat, Budapest, 1982)

Az általunk készített alkotások funkciója sürgősnek tűnhet, de kifejezőerejük a fontos.

(Hartmann Gergely fordítása)